

O PREDMETU I METODI PANARHIJE

Franjo Zenko

Od svih Petrićevih spisa *Panarhia* je možda najizazovnije djelo profesora platonovske filozofije u Ferrari od 1577. do 1591. godine.¹ Ne samo za stručnjake specijalizirane za tog, u povijesti filozofije, najvatrenijeg antiaristotelika s Cresa, nego i za povjesničara renesansne filozofije uopće. U cjelini i u dijelovima spekulativno 'čisto', po izvođenju 'strogo', a po tematici eminentno metafizičko, ono, moglo bi se skoro reći, nalikuje na klasične tekstove visoke skola-stike. U svakom slučaju odudara od traktata što ih pišu retoričko-moralističkom manirom ili semi-prirodnoznanstvenom metodom filozofi i filozofski pisci Petrićeva vremena, pa i Petrić sam prije i poslije *Panarhia*.² Upravo taj spis nam daje naslutiti što je njegov autor mogao biti u onom *pozitivnom* svoga filozofiranja da ga antiaristotelovski zelos nije odviše dugo blokirao u onom *negativnom* njegova spekulativnog nastojanja, i to u vrijeme kada antiaristotelizam, postavši pomodnom intelektualnom manirom, sam po sebi nije više efikasan u smislu svoje prvotne humanističke pobune.³

¹ Iz dokumenata o inkvizicijskom postupku oko *Nova de universis philosophia* se vidi da je najviše sadržajno-doktrinarnih referencija koje se odnose baš na Panarhiju. (Vidi o tome radove Tulia Gregorya, *L'Apologia ad censuram di Francesco Patrizi*, »Medioevo e Rinascimento« *studi in onore di B. Nardi*, Firenza I/19 IV/1953., str. 89—104. i *L'Apologia« e le Declarationes di F. Patrizi*, »Medioevo e Rinascimento« *in onore di B. Nardi*, Firenza I/19, str. 384—442.)

² Kristellerova karakterizacija Panaugije kao »The mixture of physical science with metaphysical and theological speculation« mogla bi se odnositi jednako tako i na ostala tri dijela *Nova de universis philosophia*, ali ne i na drugi dio, tj. Panarhiju. (Usp.: P. O. Kristeller, *Eight philosophers of the italian renaissance.*, Stanford California 1966., str. 120.)

³ Time se dakako ne želi umanjiti značenje što su ga u povijesti filozofije zadobile Petrićeve *Discussiones peripateticae* kao najzreliji plod renesansne povijesno-filologijske i filozofijske kritike Aristotela i aristotelizma.

Mada Panarhia nije stigla do nas kao izolirani, zasebni tekst nego uklopljena u autorovo životno djelo *Nova sveopća filozofija* kao drugi dio (o toj kompozicijskoj i toponomijskoj upitnosti reći ćemo kasnije nešto više), ipak se čini da tom spisu pripada 'prvo', u neku ruku središnje mjesto u Petrićevu ukupnome djelu. Kao takvo to se mjesto može i mora identificirati samo tako da se najprije cjelokupno djelo shvati u funkciji onog svog bitnog, u čemu se, dakako na svoj osebujan način, artikulira duh onoga vremena.

U sveopćem nadiranju reformatorskih i renovatorskih poriva gotovo na svim područjima života, Petrić, otkrivši već u studentskim danima vlastitu nezainteresiranost za skolastičko-aristotelovsku filozofiju što ju je u njezinoj racionalističkoj reduciranosti morao slušati na padovanskom sveučilištu, a s druge strane spontanu ushićenost pri prvom susretu s Platonovom filozofijom, ne prestaje tragati za korjenima nelagode duha vremena iz koje su nicali potreba i nužda sveopćeg duhovnog preporoda. Pravac i rezultat njegovih traženja nadovezivali su se u onom negativnom na anti-aristotelovsku tradiciju kako antikne provenijencije tako i kršćanske inspiracije, koja je uvijek bila spremna da u peripatetičkom 'naturalizmu' pronađe ne samo izvor svih zabluda uma, nego i prijatnu integralnom duhovnom životu pojedinca i zajednice. Kako je općenitom osnovom duhovnog života smatrao kršćansko vjerovanje, a s druge strane uvažavao izreku »mudroga Trismegista da je vrhunski pobožnim nemoguće biti bez filozofije«, Petrić se dao u potragu za »drugačijom i istinitijom filozofijom od peripatetičke«. ⁴ Stoga će u inicijativi da reformira filozofiju i prefunkcionira njezino podučavanje u školama kršćanske Evrope, koje su prema Petriću postale rasadište 'bezbožja', posvetiti posebnu pažnju ne samo kritici središnjeg dijela peripatetičke filozofije, metafizike, jer iz nje proizlazi 'bezbožni' karakter čitavog aristotelizma, ⁵ nego će nastojati izgraditi upravo novu metafiziku na drugačijim temeljima. Izravnu antitezu peripatetičkoj metafizici Petrić je pružio u spisu Panarhia.

⁴ »Ego vero haec olim considerans, simulque illud sapientissimi Trismegisti dictum, mente saepius revolvens, sine philosophia impossibile esse summe esse pium. Vehementem enim, subdit, amorem habet, et malorum omnium obliviscitur, ea anima quae suum didicerit auctorem. Nam a bono discedere amplius non potest. Et Deo facta similis, vel pura fit mens, vel Deus evadit; aliam quam Peripateticam, veriozem in rebus reperiri posse philosophiam suspicatus sum.« (Nova de universis philosophia — u posvetnom pismu papi Grguru XIV, cit. prema 3. izdanju u Zagrebu 1979.)

⁵ »Nam si e theologia capita auferas quatuor, Dei omnipotentiam, mundi creationem, Dei providentiam, animae humanae immortalitatem, omnem abstuleris theologiam; at Aristotelis philosophia haec ipsa quatuor tollit funditus: theologiam ergo tollit omnemque salutis humanae rationem.« (Iz Petrićevog odgovora na optužbe službenih cenzora inkvizicije, što ga je filozof ostavio u rukopisu pod naslovom *Apologia* čiji je prvi dio objavio Tulio Gregory u spomenutom radu u bilješci br. 1. Citirano mjesto na str. 403.)

Pored Petrićeva nastojanja oko obnove poetike,⁶ teorije historiografije,⁷ retorike,⁸ politike,⁹ uočio se i njegov interes za obnovu »prave religije« oživljavanjem više hermetičke tradicije nego genuine kršćanske mističke struje.¹⁰ No njegova intencija da izgradi sustavnu »filozofijsku teologiju«¹¹ nije se posebno tematizirala. Stoga se u dosadašnjoj literaturi Panarhia nije zasebno tretirala.¹² Ako se i govori o tom svakako najspekulativnijem Petrićevu spisu, uvijek se to čini samo u sklopu rasprave o *Nova de universis philosophia* kao cjelini u kojoj Panarhia figurira kao drugi dio. Vjerojatno je i to jedan od razloga da se Panarhia ne čita adekvatno svom pravom predmetu, tj. kao metafizika u onom smislu i sadržaju koji je razvila skolastička tradicija polazeći od Aristotelovih spisa tradiranih u redakciji Andronika koji ih je iz bibliografskih razloga nazvao metafizika.¹³ Panarhia se naime običava interpretirati kao dio Petrićeve 'prirodne filozofije', dosljedno tumačenju Petrićeva glavnog djela *Nova de universis philosophia* u cjelini i u dijelovima: naime kao jedne od više ili manje originalnih renesansnih 'prirodnih filozofija' što se u ono vrijeme javljaju.¹⁴

⁶ Kritičko izdanje kompletnog Petrićevog djela *Della poetica* ... priredio je i izdao u Firenzi 1971. s instruktivnim predgovorom Danilo Anguzzi Barbagli.

⁷ *Della historia diece dialoghi* (...) izlaze uskoro i u hrvatskom prijevodu paralelno s reprintom talijanskog izvornika u prvom venecijanskom izdanju iz 1560.

⁸ *Della retorica dieci dialoghi* (...) Venecija 1560., predstavljaju interesantan i s obzirom na čitavu retoričko-teorijsku tradiciju izazovan Petrićev pokušaj jedne antiretorike s mnogo povijesno-politoloških ekskurza.

⁹ Interes za Petrićev mladenački spis *La città felice* (...), koji je u hrvatskom prijevodu objavljen 1970., primjećuje se i na ovom simpoziju, koji interes proizlazi iz današnjeg nastojanja oko filozofijskog utemeljenja nove politike.

¹⁰ Među novijim autorima prvi je to konstatirao W. Scott, *Hermetica. The ancient greek and latin writings which contain religious or philosophic teachings ascribed to Hermes Trismegistus*. Oxford 1924., I sv., str. 36—40.

¹¹ Naziv koji Petrić upotrebljava u svom polemičkom spisu *Apolo-gia contra calumnias Theodori Angelutii eiusque novae sententiae quod Metaphysica eadem sint quae Physica eversio* (1584), u kojem, između ostaloga, rezimira svoje argumente iz *Discussiones peripateticae* da Aristotelova *Metafizika* ni po intenciji niti po predmetu nije ono što aristotelovci smatraju da jest, naime »filozofijska teologija« (theologia philosophica). Usp. naročito drugi dio (pars secunda), str. 7—22.

¹² Vidi *Bibliografiju* (V. Premec i F. Zenko) u dodatku uz *Nova sveopća filozofija*, Zagreb 1979.

¹³ Neka novija istraživanja odudaraju od ovog do sada općenito prihvaćenog stanovništva, naročito istraživanja Hansa Reiner, izložena u *Zeitschrift für philosophische Forschung* 8/1954.

¹⁴ Kao tipično spomenimo Kristellerovo tumačenje Petrića u cjelini kao renesansnog filozofa prirode i, u tom svjetlu, njegova glavnog djela: »It is significant that his chief work is entitled 'A New Philosophy of the Universe' (*Nova de universis philosophia*, 1591). So there are good rea-

S obzirom na karakter Panarhije kao 'prve filozofije', njezino kompozicijsko mjesto unutar *Nova de universis philosophia* je svakako problematično. Usporede li se predmeti sva četiri njezina dijela, onda 'logičnost' kompozicije cjeline nije posve transparentna. Već formalno nominalna usporedba dijelova sugerira da bi njihova tematska struktura iziskivala primjereniji redosljed. Uzmemo li kriterij formalne općenitosti, tada bi Panarhia zbog svoje najopćenitije tematike morala doći na prvo, ili pak zadnje mjesto, već prema tome da li je za Petrićevo filozofiranje karakteristična intuitivna, deduktivno silazna ili racionalna, induktivno-uzlazna metoda. Panaugia, na primjer, koja je »rasprava o općem svjetlu« (universae lucis tractatio), ili kako stoji u posvetnom pismu kardinalu Camillu, nećaku pape Grgura XIV, »razmišljanje o svim vrstama svjetlosti« (omnium lucis specierum contemplatio), zauzima prvo mjesto, premda ni po intenciji ni po stvarnom sadržaju nije ontologija svjetla kao prapočela, odnosno, svepočela (panarchia). Svjetlo je samo putokaz prema svepočelu i razmišljanjem o svjetlu, a ne o gibanju kao u Aristotela, dolazi se najsigurnije do spoznaje ne samo o opstojnosti nego i biti prapočela, odnosno svepočela.¹⁵

Premda su dokumenti o genezi *Nova de universis philosophia* i njezinih pojedinih dijelova škrti ipak nam omogućavaju uvid u Petrićeve prvotne dileme oko tematskog strukturiranja i komponiranja svog životnog djela, pri čemu je vidljiv i zaseban položaj Panarhije. Tako prema prvotnoj Petrićevoj zamisli djelo je trebalo imati samo dva dijela i to Panaugiju kao prvi dio u kojem bi, suprotno Aristotelu koji dolazi do prvog pokretača tragom pojave gibanja, Petrić tragao za prvim pokretačem razmatranjem svjetla i svjetlosti, i drugi dio Pankosmiju, u kojem bi platoničkom meto-

sons for grouping Patrizi, along with Telesio and a number of other Italian and European thinkers of the sixteenth century, among the Renaissance philosophers of nature, who were unattached to the classical traditions of Western thought and prepared the way for the new science and the new philosophy of the seventeenth century and modern times.« (Cit. dj., str. 110). — Naslov u hrvatskom prijevodu kao *Nova sveopća filozofija* sugerira i implicira drugačiji pristup Petrićevu glavnom djelu, a onda i to da utvrđivanje značenja Petrićeva djela u cjelini treba ići drugim smjerom.

¹⁵ »A lumine scilicet hylaei mundi, ad lumen, lucisque aethereas: ab aethereis, ad Empyreum scandentes, ab Empyreis ad φάος, ad Panaugiam, ad supermundanum solem, ad lucem, verbi ac filii, & ad lucem patris infinitam«. (Panaugia, 23 b) — Treba razlikovati Petrićeve teologijske ekskurze oslonjene na kršćanske izvore, u kojima mu je Bog svjetlo, odnosno točnije, svjetlo je metafora za Boga. Parafrazirajući onu Kristovu »Ego sum Lux mundi« kaže doduše »& Pater Deus, & Filius, & Spiritus S. ignes, & luces, & lumina sunt.« Ali odmah nadodaje: »Non qualia oculis conspicimus. Sed qualia, divinitus revelata, mente perspicimus.« (Panaugia, 23) Međutim u njegovoj filozofijskoj teologiji, odnosno ontoteologiji, sadržanoj u prvih osam knjiga Panarhije, Bog je, kako ćemo kasnije vidjeti, »unum primum principium«, dosljedno i princip svjetla a ne samo svjetlo.

dom silazio do nižih stvorenja. Nakon tog drugog dijela u toj prvotnoj zamisli planirao je traktat *De humana philosophia* u kojem bi čovjeka opet vratio u raj¹⁶. U izvorno zamišljenoj dvotaktnoj uzlazno-silaznoj kompoziciji djela nema mjesta, dakle, ni po sadržaju, niti po imenu, za dio koji bi predstavljao 'prvu filozofiju', odnosno teologiju, sadržanu u Panarhiji. Prvi puta spominje Petrić Panarhiju kao 'drugi' dio tek gotovo nakon dvije godine u pismu kardinalu Federicu Borromeu od 16. lipnja 1591. u kojem ga obavještava da mu šalje, nakon dva prije poslana, i treći otisnuti dio Panaugije u kojoj je došao do 'prvog uzroka' i da će mu poslati prvi dio 'slijedećeg sveska što ga naziva(m) *Panarhia*', ne govoreći ništa o njegovu sadržaju.¹⁷ No, njegov teologijski karakter se jasno razabire iz pisma što ga istom kardinalu šalje tri dana kasnije, tj. 19. lipnja 1591., u kojem ga obavještava da mu konačno šalje prvi dio Panarhije što predstavlja drugi svezak čitavog djela, u kojem se govori 'o čitavom božanstvu'.¹⁸

Premda iz navedenih dokumenata jasno proizlazi zasebnost i autonomnost Panarhije kao 'prve filozofije', odnosno teologije, taj je karakter donekle zastrt okolnošću što je pri objavljivanju po dijelovima te dijelove Petrić tematski određivao tako da se stječe dojam da Panarhia u sebi nije tematski jedinstvena i to u smislu

¹⁶ U pismu Bacciu Valoriu od 27. studenoga 1589. Petrić između ostaloga piše: »... ho ripreso questo mese la mia *Filosofia* (...); avvertendo a Vostra Signoria che nella *Filosofia*, siccome Aristotile per via del moto trovò il primo motore, così nella *Panaugia* io lo trovo per via del lume e della luce, e poi nel *Pancosmo* con metodo platonico descendo alla produzione della luce. Ed ora son dietro a finire *De iis quae in aere fiunt*, e seguirò *De iis quae in mare et aquis fiunt* particolarmente, e in fine *De iis quae fiunt interra et sub terra*. Dopo i quali tesserò *De humana philosophia*, riconducendo l'huomo in paradiso«. (Danilo Aguzzi Barbagli: *Francesco Patrizi da Cherso*. Lettere ed opuscoli inediti. Firenze 1975., str. 70.)

¹⁷ »... le mando hora il terzo quinternetto, seguente a' due primi mandatile, che è il fine della *Panaugia*, con la quale, secondo la proposta, si è venuto a trovare la prima causa. Sabato le manderò il primo del tomo seguente, ch'io chiamo *Panarhia*«. (Isto, str. 74.)

¹⁸ »... mandai col corriero passato il fine della *Panaugia* e con questo le mando il primo quinternetto della *Panarchia*, o sia del secondo tomo, nel quale di tutta la divinità si parla«. (Isto, str. 74.) — Na prigovor službenog cenzora inkvizicije koji u predmetnom određenju Panarhije 'Tota in contemplationem venit Divinitas', kako stoji u podnaslovu čitavog djela *Nova de universis philosophia*, vidi Petrićevo racionalističko usmjerenje (»ut crederem me totum Trinitatis aut Divinitatis profundam potuisse vel penetrare vel pandere«), Petrić odgovara: »... offensus illo *tota*, quasi nimis arroganter dicto. At non advertit me his libris de Sanctissima Trinitate deque mentium divinarum ordinibus et coelestibus corporibus et animis quibusdam, quae philosophi divina vocant, philosophice tractasse. Extra quae quatuor divinarum genera rerum in philosophia nulla forte reperiantur. Si ergo non tamen ex aequo haec omnia tractavi cur dicere non potui totam in contemplationem venire divinitatem?« (T. Gregory, *L'Apologia*..., str. 410.)

prve filozofije, odnosno teologije. Tako je prvi dio, tj. prvih osam knjiga obilježio kao raspravu 'o prvim počelima stvari' (de rerum principiis primis), daljnjih šest knjiga kao raspravu 'o najvišem trojstvu i božanstvu' (de summa Trinitate ac Divinitate), a posljednjih deset knjiga kao traktat 'o Razumu i Razumima' (de Intellectu et Intellectibus). Prema toj tematskoj raščlambi filozofijsko-teologijski karakter imali bi drugi i treći dio, dok bi prvih osam knjiga predstavljalo znanost o prvim principima stvari, odnosno ontologiju prirodnog bitka ili, kako su je skolastici zvali, 'philosophia naturalis' čiji su tematski okviri bili zacrtani u osam knjiga Aristotelove *Fizike*.

Ovo prividno predmetno nejedinstvo Panarhije moglo bi se argumentirati i razlikom u metodi, koja postoji. U prvom se dijelu (prvih osam knjiga) ideja, odnosno pojam, određuju približnom, najčešće nominalnom definicijom koja se onda imanentnom ontologijskom analizom sadržaja pojma ili ideje (methodo divisiva) dalje razrađuje i precizira. Apstrahiraju li se kritički osvrti ne samo na Aristotela nego i na učenja drugih filozofa naturalističke, ili kako bi Petrić rekao, 'bezbožne' orijentacije, i uzmu u obzir samo Petrićevi pozitivni ontologijski izvodi, onda se može reći da u tom prvom dijelu Panarhije prevladava spekulativni postupak identičan onom u Platonovu dijalogu *Parmenid*. U drugom i trećem dijelu prevladava svojevrsna dogmatska metoda: naprosto se filologijski dokumentira učenje o unutrašnjem božanskom trojstvenom životu u starih egipatskih, kaldejskih, grčkih mudraca i usporedbom s kršćanskim izvorima nastoji se pokazati da postoji jedna kršćanstvu srodna filozofijsko-teologijska tradicija koja je starija od one koja se temelji na Aristotelovim »bezbožnim« knjigama. Samostalni Petrićevi spekulativno-ontoteologijski izvodi su rijetki i uvijek služe samo kao amplifikacija fragmenata Zoroastra, Hermesa i drugih istočnih, grčkih, orfičkih i platonovski orijentiranih mudraca sve do Prokla, koje Petrić nastoji afirmirati nasuprot Aristotelu i njegovim sljedbenicima.

Do pravog predmeta nekog spisa, međutim, dolazi se dakako, osim istraživanjem popratnih dokumenata, prvenstveno samom analizom sadržaja i načina na koji je on prezentiran. Sudi li se tako o predmetu Panarhije po stvarnom njezinom sadržaju, tematskoj razvedenosti i izvedenosti i uvijek prisutnoj i ponavljanoj motivaciji pri pisanju tog spisa, onda se jasno i nedvojbeno nameće njegovo ontoteologijsko predmetno jedinstvo.

Iz svega što je do sada rečeno ne treba više posebno pokazivati u čemu je ontoteologijski karakter drugog dijela, tj. od devete knjige nadalje. Upozorimo samo na Petrićevu inicijativu da, obnavljajući, odnosno 'reformirajući' filozofiju kao ontoteologiju, ponovno uspostavi racionalizam dekadentne skolastike dokinutu tradiciju uzajamnog prožimanja filozofijskog i religioznog duha. To prožima-

nje što ga nalazimo u najstarijih mudraca, a što ga je naročito njegovao i razvio neoplatonizam, nalazimo i u Petrićevom pozivu na 'filozofijsku molitvu', kojim započinje deveta knjiga Panarhije.¹⁹

Teže je prepoznati, više zbog krivih interpretacijskih nanosa nego zbog nejasnoće same stvari, ontoteologijski karakter prvog dijela, tj. prvih osam knjiga. A baš u njima Petrić udara same temelje ontoteologije i to ne toliko pozitivno-filologijskom metodom, koja, kako rekoh, prevladava u drugom dijelu, nego čisto spekulativno, polazeći od kategorijalnog para 'jedno' i 'mnoštveno'.

Tema 'jednog' javlja se odmah u prvoj knjizi u kojoj se raspravlja o najopćenitijem pitanju: ima li u sveopćosti nešto prvo? Nakon kritike Aristotelova učenja o prvom pokretaču — prvi pokretač prvog neba nije intelekt, a još manje Bog, nego duša²⁰ — Petrićeva ontologijska analiza 'prvog' rezultira ovime: ono 'prvo' nije ni tijelo, ni priroda, ni duša, ni intelekt, ni život, ni bit, ni bitno jedno, niti jednoća. Prvo jest i može biti samo 'apsolutno prvo' koje se, budući da je odijeljeno od svega drugog, mnoštvenog, ne može ni sa čim ni zbrajati ni miješati.²¹

Petrić ne zasniva neko svoje šire učenje o 'jednom' u smislu henologije što je susrećemo u neoplatonika. Njegovo raspravljanje o 'jednom' uvijek je u funkciji utvrđivanja prvih počela stvari. Tako se i ovdje u prvih osam knjiga 'prvo' utvrđuje kao počelo svega što jest. Ne samo to. 'Apsolutno jedno' (unum tantum) — i tu počinju spekulativne i jezične teškoće u Petrićevu henologijskom izvođenju²² — iskazuje se nužno u tri svoja aspekta kao 'prvo', 'jedno' i 'počelo'. Usprkos trima imenima ono je substancijalno samo 'jedno' i u tom substancijalnom trojstvenom jedinstvu javlja se prema van kao

¹⁹ »In impiam enim animan, non intrabit sapientia quae sequitur divinissima. Itaque solam, & puram animam huc afferat, qui voluerit haec, & piè cognoscere, & sincerè, philosophice iudicare. Alioquin confusione obruetur: neque tamen amentiam deponet. Nos ergo hoc templum sacrosanctum pia veneratione ingressi, quaeramus«. (*Panarchia*, 18. p.) — O značenju filozofijske molitve u neoplatonika vidi na pr. Werner Beierwaltes, *Proklos* (Grundzüge seiner Metaphysik), Frankfurt am Main, 1979², naročito dio pod naslovom »Vollzug des Aufstieges und der Einung durch Gebet« (str. 313—338) i »Exkurs III — Zur Problemgeschichte des philosophischen Gebetes« (str. 391—394).

²⁰ »Ergo primus ille primi coeli motor, anima fuerit, & non intellectus: Et multo minus, est summus Deus. Quo superius nihil esse voluit Aristoteles«. (*Panarchia*, 1 b).

²¹ »Et hoc primum unum tantum, & non aliud esse quam unum, certo nunc scimus. Quod, quia non aliud, quam unum est, ab aliis omnibus est segregatum: neque allis ullis, vel connumeratur, vel commiscetur«. (*Panarchia*, 2 b).

²² »Si de eo, est, nequit dici, neque poterit de eo dici. Unum est. Esset enim iam ens, & duo. Unum, & ens. Si ens non est, habitu nullo est praeditum. Si hoc, iam nihil habet. Si nihil habet, neque nomen habet. Si nomen non habet, sermo de eo haberi non potest. Neque ergo nominatur, neque dicitur, neque cognoscitur«. (*Panarchia*, 9 b).

'prvo i jedno počelo' svega što jest. To je rezultat Petrićeva henološkog utemeljenja prve filozofije, odnosno teologije.

Sklopivši tako u prvim knjigama razvijene zasebne probleme 'prvog' i 'jednog' u nadređeni problem 'prvog i jednog počela' što ga izričito identificira kao Bog (Unum primum quod Deus est), nastavlja ontoteološki istraživanja imanentnim ontologičkim slijedom ispitivanjem: načina i reda na koji sve što jest proizlazi iz prvog i jednog počela, te načina na koji su sve stvari bile i jesu u njemu; na koje sve načine se može reći da je 'jedno prvo' (unum primum), tj. Bog, počelo svih stvari (peta knjiga); na koji način se počelo pokazuje kao ono 'dobro' i, konačno, na koji način Jedno, Prvo, Počelo, Dobro, Bog, znače 'jedno' i jesu 'najjednostavnije jedno' (Unum simplicissimum).

Sva su naznačena pitanja, postavljena na neoplatonistički način, ontoteološkog karaktera i o njima se raspravlja u prvih osam knjiga. Prema tome Panarhia ima u cjelini i u dijelovima jedinstven predmet, tj. prvo i jedno počelo, a ne prve principe stvari u smislu neke prirodne filozofije ili kozmologije. I kad Petrić u posvetnom pismu, kojim prvi dio, tj. prvih osam knjiga posvećuje kardinalu Vincentiju Lauru Monreale, kaže da te knjige nisu metafizičke knjige nego da su posvećene 'jednom počelu, koje ispituju, istražuju i određuju', onda to ne znači da autor negira filozofijsko-teološki karakter tih osam knjiga tvrdeći da one nisu metafizičke. On time samo naglašava ono što je već u ranijim spisima utvrdio, da se naime znanost o prvom počelu ne može nazvati metafizikom jer to ime niti je napravljeno u duhu grčkog jezika niti odgovara pravom sadržaju znanosti o prvom počelu.²³ Osim toga, tvrdi Petrić, ime metafizika ne potječe od Aristotela, niti je ono što je poznato kao Aristotelov spis pod naslovom Metafizika ni po intenciji velikog učitelja niti po svom stvarnom predmetu 'metafizika' u smislu znanosti o prvom počelu i odjeljenim supstancijama. Tom kritikom Petrić je stvarao sebi slobodan prostor za svoj naum: da napiše ono što, po njegovu sudu, nije uspjelo Aristotelu, naime napisati pravu metafiziku. Ta njegova intencija i izričito dolazi do izražaja kada se zadnjih godina života daje na prerađivanje svoga životnog djela, što je u međuvremenu stavljeno na indeks zabranjenih knjiga. Sačuvali su nam se, naime, u rukopisu prve dvije prerađene knjige upra-

²³ »Hosce igitur octo, non metaphysicos, quo nomine Peripatus, non satis Graeco, non satis re accommodato, non satis preceptoris sententiam explicante, quosdam euis libros appellavit. Sed qui de principio uno, quarendo, inveniendō, stabiliendoque, sunt nobis instituti«. (Panarchia, posvetno pismo). — U već citiranoj *Apologia* contra calumnias Theodori Angelutii ... Petrić kaže: »... nulla Aristotelis sub eo nomine citatione horum librorum, & nulla tali appellatione. Propositione sua de sapientia, nominatione scientiae de ente, primae Philosophiae, & mox Theologiae. A re ipsa sumpta significatione, Antephysica & non Metaphysica appellari debere assero«. (Str. 11 b).

vo Panarhije. No Petrić napušta naziv Panarhia i uzima onaj što potječe od samog Aristotela, »prva filozofija« (prima philosophia).²⁴

Pravom predmetu neprimjerena čitanja traktata Panarhia izraz su općenite tendencije prošlostoljetnog radikalnog prosvjetiteljski i racionalistički orijentiranog liberalizma koji je u humanizmu i renesansi vidio prvu sveobuhvatnu evropsku duhovnu revoluciju i u tom smislu tumačio sve izdanke renesansnog stvaralačkog duha. Tako je renesansne filozofije prirode smatrao rasadištima moderne racionalistički orijentirane prirodne znanosti koju je kao takvu tumačio kao izravnu pobunu i antitezu dominirajućem aristotelizmu kao instrumentu posttridentske ideologizirane teologije. S druge pak strane skolastički i neoskolastički orijentirani filozofi i povjeseničari filozofije, pročitavši Petrićevu filozofiju bilo kao naturalistički bilo kao panteistički intonirani monizam, nisu se posebno njome bavili, jer za njih je jedino ona filozofija od interesa koja može pridonijeti unutrašnjem usavršavanju jedine i 'vječne', tj. Aristotelove filozofije uz Tomine ispravke.

U posljednje vrijeme može se konstatirati tendencija sve većeg oslobođanja od tradicionalnih klišeja u pristupu renesansnoj filozofiji nastojeći je, u antitezi prema Burckhardtovom zanemarivanju, profilirati i individualizirati kao autentični izraz renesansnog duha, kako prema neposrednom i stvarnom sadržaju samih tekstova, tako i prema izvornoj intenciji njihovih autora.²⁵

Cilj mog priloga je bio da pridonese osvjetljavanju pravog predmeta Panarhije koju valja čitati ne kao pojmovno-kategorijalni eks-trakt Petrićeve 'filozofije prirode', nego kao 'prvu filozofiju', odnosno filozofijsku teologiju čije je ishodište pojmovni par 'jedno-mno-

²⁴ Rukopis pod naslovom *Primae philosophiae liber* objavio je E. Garin u »Archivio di filosofia. Testi umanistici su la Reticarica«, Rim—Milano 1953., str. 48—55. Taj objavljeni dio je druga knjiga dok je prva knjiga u rukopisu (ms. Palat. 665 u Parmi) i ima naslov *Francisci Patrici i/ Primae philosophiae / Liber primus / De principiis / Anno salutis MDXCVI/ aetatis vero suae LXVI*. Na početku stoji još i ovo: »Franciscus Patricius Romae agens, de universis iterum (!) in hunc modum est philosophatus. Si rerum conditori ac servitori Deo gratum fuerit, veram, novam, integram scripturi sumus philosophiam«. (Cit. prema T. Gregory, cit. dj., str. 402).

²⁵ Tu tendenciju jasno izražava već Ernst Cassirer u uvodu svom djelu *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance* kad, suprotstavljajući se Burckhardtovom shvaćanju uloge filozofije u renesansi, nagovješta: »Jacob Burckhardt hat (...) der Philosophie der Renaissance keine Stelle vergönnt. Sie ist hier nicht einmal als ein einzelnes Moment der geistigen Gesamtbewegung gewürdigt, geschweige dass sie im Sinne Hegels als ihr 'einfacher Brennpunkt', als der substantielle Geist der Zeit' angesehen würde. (...) Es wird sich ergeben, dass auch hier die Arbeit des Gedankens der geistigen Gesamtbewegung und ihren treibenden Kräften nicht als ein Abgesondertes und Absonderliches gegenübersteht, noch dass sie ihr als ein schlechthin Abstraktes, als ein blosser Schatten folgt, sondern dass sie produktiv und bestimmend in sie eingreift«. (Str. 3. i 6.).

štveno', a ne kao u aristotelizmu, 'pokretano-pokretač'. I ovim svojim pokušajem da, reformirajući filozofijsko-teologijske preambule, pridonese unutrašnjoj reformi i same pozitivne teologije kao tada još najopćenitijeg važećeg okvira duhovnog, intelektualnog i socijalnog života, Petrić se svrstao u red onih reformatora koji, osim što su svojom inicijativom razbijali stege duha svoga vremena, i nama danas na poseban način omogućuju i posreduju svojim djelom dublji uvid u ono previranje iz kojeg je izravno izronio i oblikovao se duhovni horizont u kojem još i danas živimo.

Riassunto

SULLA MATERIA E IL METODO DELLA PANARCHIA

La Panarchia che, entro l'opera »Nova de universis philosophia«, funziona male come *seconda* parte a causa della sua soprastanza tematica di fronte alle altre tre parti, è per suo contenuto reale e unitario 'la prima filosofia', rispettivamente 'metafisica' nel senso che il Petrić e dopo di lui anche molti altri, non riconoscono né il titolo né il contenuto alla »Metafisica« di Aristotele.

Sull'unità e il carattere della materia della Panarchia persistono dei dubbi. Il Petrić da parte sua li corrobora mediante differenziazioni tematiche che si riflettono nei titoli con cui designa le parti che precedentemente ha pubblicato a parte. Quest'analisi tematica suggerisce che la materia della prima parte (dei primi otto libri) è 'i primi principi delle cose' e che la seconda parte (dal nono libro in poi) per materia e metodo è un trattato teologico-filosofico su Dio (uno e) trino. Dunque si potrebbe considerare solo la prima parte, ma solo fino a un certo punto, come parte complementare e funzionale della 'filosofia della natura' del Petrić. In tal modo di solito si legge e si interpreta l'opera »Nova de universis philosophia« nelle sue singole parti e nel complesso (Cassirer, Kristeller).

Quanto al metodo, esiste una differenza tra la prima parte della Panarchia (i primi otto libri) e la seconda parte (dal nono libro in poi).

Nella prima parte l'idea, rispettivamente il concetto si determina con una definizione approssimativa, frequentemente nominale, che poi viene precisata mediante un'analisi del contenuto immanente onto-logico (methodo divisiva). La seconda parte è caratterizzata da un metodo dogmatico particolare: la dottrina sulla vita interiore della trinità divina presso gli antichi savi egiziani e caldei, viene documentata filologicamente.

Questi segni di discordia, presenti nella materia e nella metodologia della Panarchia, si possono spiegare e vengono spiegati in maniera negativa, come una mancanza essenziale, se si legge la Panarchia come scienza dei 'principi delle cose' nel quadro della comprensione globale dell'intera opera »Nova de universis philo-

sophia», cioè se la si interpreta come uno dei tanti tentativi rinascimentali di spiegazione della natura. Viceversa, se si intende essenzialmente la Panarchia come 'prima filosofia', allora le differenze menzionate sono un momento positivo nello sviluppo della riflessione filosofico-speculativa sull' 'uno e primo principio' (de uno et primo principio).

La predominazione dell'idea dell' 'uno' nella Panarchia, in complesso è una espressione adeguata al proposito fondamentale del Petrić: rendere la vitalità allo spirito filosofico che, secondo lui, è andato perso con la separazione della realtà universale dalla sua prima origine attuata da Aristotele e gli scolastici peripatetici. Il ritorno all'unione tra tutto ciò che è e l' 'uno e primo principio' che unisce tutto, unione velata e soppressa dall'ontologia e ontoteologia peripatetica 'atea', è lo scopo dell'iniziativa promossa dal Petrić per il rinnovamento della filosofia dalle fondamenta. L'opera del Petrić »Nova de universis philosophia« deve permettere e accelerare questo rinnovamento non come una 'nuova' filosofia della *natura* ma come Nuova filosofia *omniuniversale*.